

AZƏRBAYCAN KİTABINA HƏSR OLUNMUŞ BIBLIOQRAFİK İNFORMASIYA MƏNBƏLƏRİ

XX əsrin sonlarında yenidən öz dövlət müstəqilliyini qazanmış ölkəmizdə milli dövlət ideyalarının və ənənələrinin möhkəmlənməsində, demokratik dəyərlərin bərqərar olmasında, beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın rolunun və nüfuzunun güclənməsində mətbuatımızın xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında Sərəncamında deyilir: «Azərbaycanda elmi araşdırmaların həyata keçirilməsinin zəngin ənənələri vardır. Yüzlər boyu mütəfəkkir sənəşünaslarımız tərəfindən yaradılan və bədii-estetik düşüncə tariximizin incilərinə çevrilən əsərlərdə elmi-fəlsəfi fikirlər parlaq təcəssümünü tapmışdır. Dünya elmi fikir tarixinə görkəmli şəxsiyyətlər bəxş edən Azərbaycanda bütün bu dövrlərdə elm özünün yüksək səviyyəsi ilə seçilmişdi» (1).

Kitab mədəni irsin, xalqın mənəvi sərvətinin qiymətli bir hissəsi, siyasi-ideoloji mübarizənin qüdrətli vasitəsidir. Kitablər bizim müdrik babalarımızın yadigarı, tarixin canlı şahidləridir. Yazı və dilin, ədəbiyyat və incəsənətin, elm və texnikanın inkişafı ilə bağlı olan kitablərin mənşəyi tarixin çox qədim dövrlərinə gedib çıxır. Müasir çap kitabının ən qədim səlfləri daş, ağac, gil və kaşı qablar, bürünc, sümük və s. materiallar üzərində yazılmış müxtəlif mətnlərdir. Əlbəttə, kitab sənətinin müasir səviyyəyə çatanadək keçdiyi yolu bütün ölkələr eyni vaxtda qət etməmişdir. Orta və Yaxın Şərq xalqları öz qədim yaxın mədəniyyətlərini əlyazma kitabləri vasitəsi ilə inkişaf etdirərək, ağır və keşməkeşli bir yol keçdikdən sonra kitab çapına başlağa bilmişdir.

Milli mədəniyyətimizin zəngin xəzinəsi olan «Azərbaycan kitabı» ən dəyərli sərvətlərimizdən hesab olunur. Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi inkişafında elm, təhsil və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsində kitabın rolu əvəzolunmazdır. Milli Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv bibliografik repertuarının yaradılması probleminin həlli iki elmi və təcürbi əhəmiyyətli iş üçün çox böyük kömək ola bilər. Bunlardan birincisi, Azərbaycanda kitab nəşrinin inkişafında əldə edilmiş nailiyyətlərin bibliografik baxımdan ümumiləşdirilməsi və onlar haqqında ən dolğun informasiya əldə edilməsi ilə əlaqədardır. İkincisi isə, milli kitablərimizin həm zaman, həm də məkan etibarilə retrospektiv axtarışının müvəffəqiyyətlə təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Bu problemin müvəffəqiyyətli və müasir dövrün tələbləri səviyyəsində həlli iki istiqamətli tədqiqat aparılmasını tələb edir. Birincisi, indiyə qədər «Azərbaycan kitabı» göstəricisinin çap olunmuş I cildinin və II cildin I

kitabının əhatəlik dolğunluğunu və dəqiqliyini öyrənməkdən və tədqiq etməkdən ibarətdir. İkinci istiqamət isə növbəti cildlərin xronoloji ardıcılıq prinsiplərini bir daha nəzərdən keçirmək, əsaslandırmaq və bununla həmin problemin həlli ilə məşğul olmaqdan ibarətdir.

1959-cu ildə Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi «Azərbaycan kitabı» göstəricisi haqqında əsasnamə təsdiq edir və bu əsasnaməyə görə Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv göstəricisi 3 cildə nəzərdə tutulur. Birinci cildə 1920-ci ilə qədər nəşr olunan kitablar daxil edilməli, ikinci cild 1920-1940-cı illəri, üçüncü cild isə 1940-1960-cı illəri əhatə etməli idi. Sonra isə hər beşillik üçün yerli çap məhsullarının qeydini əks etdirən əlavə buraxılışların çap olunması nəzərdə tutulurdu. 1963-cü ildə Ə.Y.Əliyev tərəfindən tərtib olunmuş «Azərbaycan kitabı»nın birinci cildi çapdan çıxdı (1) və bu göstəriciyə müqəddiməni professor Ə.Mirəhmədov yazmışdır. Repertuar tipli milli retrospektiv göstəricilərin keyfiyyət meyarından biri onların dolğunluğudur.

Bibliografik göstəricidən məlum olur ki, ilk Azərbaycan kitabı belə adlanır: Məzidi-izzət və müqəddəs cənablu mübaliğə ilə hökmdari padşahi-əzəmi-imperatoriçə Yekaterina saniyə həzrətlərinin cəmi Rusiyə imperiyasında əyalətlərin nizam və tərtibi üçün icad və imla olunmuş qanuni-cədidir. Peterburq, 1780. 204 səh. 28x21sm.

Bu bibliografik göstərici çapdan çıxandan sonra mətbuatda yüksək qiymətləndirilmişdir. 1780-1920-ci illərdə çap olunmuş 1329 adda kitab haqqında məlumat verən bu göstəricinin tərtibində iki meyar əsas götürülmüşdür:

1. Azərbaycanlı müəlliflərin əsərləri. Bu halda onların yaşadıkları yerdən, hansı dildə yazdıqlarından və harada nəşr olunmasından asılı olmayaraq bütün əsərləri göstəriciyə daxil edilmişdir. 2. Dil əlaməti, yəni müəlliflərin milliyətindən, əsərlərinin nəşr yerindən asılı olmayaraq, Azərbaycan dilində olan bütün kitablar.

Gərgin zəhmət və axtarış, xüsusi tədqiqat tələb edən bu göstəricinin tərtibi prosesində respublikanın və ölkənin 20-dən çox iri kitabxanasının fondu nəzərdən keçirilmişdir. Göstəriciyə Əziz Mirəhmədov tərəfindən Azərbaycan kitabının tarixi icmalını əks etdirən geniş müqəddimə verilmişdir. Bundan sonra vəsaitə daxil edilmiş materialların bibliografik təsvirləri xronoloji qaydada düzülüb, nəşr ili məlum olmayan əsərlər isə ayrıca qruplaşdırılmışdır. Belə düzülüş Azərbaycan kitabının nəşr tarixini, onun keçdiyi inkişaf yolunu izləməyə imkan verir.

Vəsaitin ən diqqətəlayiq cəhətlərindən biri ona zəngin yardımçı göstəricilərin tərtib olunmasıdır. Bu göstəricilər vasitəsilə inqilabdan əvvəl kitabların mövzu dairəsini, müəyyən müəllifin əsərlərinin nəşrini, bir əsərin müxtəlif nəşrlərini, mütərcim və təbdil edənləri, nəşrləri, Azərbaycan kitabının dil və coğrafi sərhədlərini, onların hansı kitabxanalarda yerləşdiyini və digər məlumatları

asanlıqla müəyyənləşdirmək olar. Bunlar vəsaitin axtarış imkanlarını genişləndirmiş, onun səmərəliliyini yüksəltmişdir.

Belə qiymətli bir göstəricinin nəşrindən artıq 45 ildən çox müddət keçmiş və bu vəsait kitabxanalarda nadir nüsxəyə çevrilmişdir. Vəsaitin tərtibi zamanı «Milli kitab» məfhumunun dəqiq müəyyənləşdirilməməsi nəticəsində Azərbaycanda başqa dillərdə çıxan kitabların buraya daxil edilməməsi, Azərbaycan müəlliflərinin xarici nəşrlərinin tam verilməməsi, təkrar nəşrlərin həmişə göstərilməməsi, orijinal və tərcümə nəşrlərinin bir yerdə verilməsi, biblioqrafik təsvirdə vahid qaydalara riayət olunmaması və s. çatışmazlıqlar da onun elmi dəyərinə və informasiya potensialına mənfi təsir göstərməyə bilməz. Bundan başqa göstəricinin çap olunduğu vaxtdan sonrakı müddət ərzində araşdırılmalar aparılmış, bir sıra məlum olmayan kitablar müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da «Azərbaycan kitabı» göstəricisinin daha da zənginləşməsinə imkan verərdi. «Azərbaycan kitabı» biblioqrafik vəsaitinin ən üstün cəhətlərindən biri burada mükəmməl yardımçı göstəricilərin verilməsidir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda çap olunan biblioqrafik vəsaitlər içərisində ən mükəmməl köməkçi göstəricilər bu kitabda tərtib olunmuşdur.

«Azərbaycan kitabı»nın I cildində 10 adda köməkçi göstərici tərtib olunmuşdur:

Bunların da hər birinin axtarış üçün xüsusi əhəmiyyəti vardır. Axtardığı əsəri daha tez tapmaq üçün oxucu onların vasitəsi ilə bu prosesi asanlaşdırır bilir. Yardımçı göstəricilərin vasitəsi ilə bütün kitabların nəşr olunduğu yeri, dili, saxlandığı kitabxana haqqında məlumatları əldə etmək olar.

İkinci belə biblioqrafik göstərici 1982-ci ildə çapdan çıxmışdır (3). Biblioqrafik göstəricidə 1920-1940-cı illərdə çapdan çıxmış Azərbaycan kitabları daxil edilmişdir. Hələ də bu biblioqrafik göstərici bir kitabdan ibarətdir. I kitabda ancaq humanitar elmlərə aid kitablar öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan kitabının II cildinin I kitabı 1982-ci ildə çapdan çıxmışdır. Bu biblioqrafik göstəricidə 1920-1940-cı illərdə Azərbaycanda və keçmiş SSRİ respublikasında Azərbaycan dilində çıxmış humanitar profilli ədəbiyyat əks olunmuşdur. Retrospektiv göstəricidə sosial-siyasi mövzunu kitablar, ədəbi əsərlər və həmçinin tarix, pedaqogika, maarif, dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, incəsənət idman, mətbuat, kitabxanaçılıq və biblioqrafiya sahələrinə aid kitabların biblioqrafik təsviri verilmişdir.

Göstəricinin oxucu dairəsini genişləndirmək məqsədilə təsvirlərdə əlavə olaraq kitabın müəllifinin və sərəlvhəsinin rus dilinə də tərcümə edilməsi vəsaitin müsbət keyfiyyətlərindəndir.

1920-1940-cı illəri əhatə edən «Azərbaycan kitabı»nın ümumi retrospektiv göstəricisi» 3 hissədən ibarətdir—müqəddimə, sənədlərin biblioqrafik göstəricisi və yardımçı göstəricilər. «Azərbaycan kitabı»nın II cildinin I kitabı dövlət

biblioqrafiya orqanlarında tətbiq edilən təsnifat prinsipi əsasında təsnifləşdirilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi 1920-1940-cı illərin kitablarını əks etdirən Azərbaycan kitabının II cildinin birinci kitabında sistemli qruplaşma əsas götürülmüşdür və bu da onun əhəmiyyətli cəhəti kimi qeyd olunmalıdır.

1920-1940-cı illəri əhatə edən Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv göstəricisində ədəbiyyatın ayrı-ayrı elmlər üzrə qruplaşdırılması bu biblioqrafik göstəricidən istifadəni xeyli asanlaşdırır. Lakin bu biblioqrafik göstəricidə səhvlərdən uzaq deyildir. Biblioqrafik göstəricidə ən nöqsanlı cəhətlərdən biri burada bütün ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirinin verilməməsidir.

Ümumiyyətlə, köməkçi göstərici dedikdə biblioqrafik vəsaitin çap əsərləri haqqında ayrı-ayrı məlumatları müvafiq biblioqrafik yazılara isnad etməklə vəsaitin əsas mətnindəkindən fərqli aspektdə əks etdirən hissəsi kimi başa düşülür. 1920-1940-cı illəri əhatə edən Azərbaycan kitabının ümumi retrospektiv göstəricisində köməkçi göstəricilərin 2 növü verilmişdir:

1. Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi.

2. Müəllifsiz kitabların əlifba göstəricisi.

«Azərbaycan kitabı» göstəricisinin 2-ci cildinin bu kitabı da biblioqrafik informasiyanın kommunikativ funksiyasının yerinə yetirilməsinin konkret vasitələrindən biridir. Bununla belə axtarış funksiyası imkanlarına da malikdir. Bu «Fərdi müəlliflərin əlifba göstəricisi», «Müəllifsiz kitabların əlifba göstəricisi» vasitəsilə əldə edilir. Lakin, bu yalnız göstəricinin əsas mətni üzrə axtarışa yardım edir.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, milli kitabımız haqqında repertuar tipli çox cildli biblioqrafik informasiya mənbələrinin nəşri bu kitabdən sonra dayandırılıb. Nə ikinci kitabın, nə də 1941-ci ildən sonrakı nəşrlərlə əlaqədar cildlərin taleyi məlum deyil. Bu problem öz həllini gözləməkdədir. Bu məsələ M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının da diqqət mərkəzində olmalıdır.

Cənubi Azərbaycanda da Azərbaycan dilində olan və yayılan kitablar haqqında biblioqrafik əsər çap olunmuşdur. «İranda mövcud olan və çap edilmiş Azərbaycan türkcəsindəki sənədlərin biblioqrafiyası / Tərt. ed. Nuşin Musəvi. – Tehran, 1994.–248s.» adlanır. Biblioqrafik göstərici İran İslam Respublikası kitabxanası tərəfindən hazırlanmışdır (4). Cənubi Azərbaycanda çap olunmuş bu biblioqrafik vəsait «Atama və vətənimin ədəbsevər igidlərinə ithaf edirəm» adlı kəlamla başlayır. Biblioqrafik göstəricidə materiallar aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırılmışdır.

Haqqında bəhs etdiyimiz biblioqrafik vəsait ümumi biblioqrafiyanın bir nümunəsi kimi tərtib olunarkən Azərbaycan türk dilində ərəb əlifbası ilə İranda nəşr olunması və yayılması məqsədi qarşıya qoyulmuşdur.

Tədqiqat nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu vəsaitin özünəməxsus cəhətləri vardır. Belə ki, burada başqa biblioqrafik göstəricidən fərqli olaraq bütün növ çap məhsulu bir yerdə bir göstəricidə verilmişdir.

Bu biblioqrafik əsər Azərbaycanın iqtisadiyyatı, siyasəti, tarixi və mədəniyyəti haqqında informasiya əldə etmək istəyən araşdırmaçılar, tədqiqatçılar üçün yol göstəricidir. Biblioqrafik göstəricidə 934 mənbə vardır ki, burada da kitablar (892 adda), qəzetlər, jurnallar, dövlət müəssisələrinin nəşriyyatları tərəfindən Azərbaycan haqqında və Azərbaycan türkcəsində buraxılan əsərlər öz əksini tapmışdır. Həmin mənbələrdə Azərbaycanın məşhur coğrafiyası, tarixi, mədəniyyəti, dili, adət və ənənələri və digər xüsusiyyətləri haqqında geniş məlumat əldə etmək olar.

Biblioqrafik əsərdə biblioqrafik göstəricilərin tərtibi metodikasına tam əməl olunmasa da nəzərdə tutulan dövrdə İran Azərbaycanında dərc olunmuş kitablar, dövrü nəşrlər haqqında informasiya əldə etməyə imkan verir. Bu həm də Azərbaycan kitablarının coğrafiyasından xəbər verməklə mütəxəssislərin informasiya təminatına kömək etmiş olur.

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan mədəniyyətinin böyük qolunu təşkil edən Azərbaycan kitabının biblioqrafik göstəricisinin hazırlanmasının da çox böyük əhəmiyyəti vardır. Xalqın milli özünüdərkini, milli ənənələrin yenidən həyata qayıtması milli biblioqrafik fəaliyyətin müasir inkişaf xüsusiyyətlərinə öz təsirini göstərir və onun qarşısında yeni istiqamətli vəzifələr qoyur. Bu vacib məsələlərdən biri «Azərbaycan kitabı»nın əsaslı biblioqrafik repertuarının yaradılıb başa çatdırılması problemi.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan elmində islahatların aparılması ilə bağlı Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan. – 2008. – 11 aprel.*
2. *Azərbaycan kitabı: Biblioqrafiya. 3 cildə: C. 1. B., 1963. – 220s.*
3. *Azərbaycan kitabı: Biblioqrafiya (1920 - 1940) 3 cildə. C. 2. kit. 1. – B.; Yazıçı, 1982. – 752s.*
4. *İranda mövcud olan və çap edilmiş Azərbaycan türkcəsindəki sənədlərin biblioqrafiyası / Tərt. ed.: Nuşin Musəvi. – Tehran, 1994. – 248s. (fars dilində)*
5. *Məmmədov Q. Azərbaycan kitabı // Azərbaycan müəllimi. – 1964. -1 mart.*
6. *Nəcəfova M.Y., Müsəddiq M. Azərbaycan kitabı // «Azərbaycan məktəbi».- 1964.- № 5. – S. 79- 81.*

7. Веревкина А.М. и Керимова З.А. Библиография до революционной Азербайджанской книги, (1780 - 1920) // Сов. библиогр. – 1966. - № 2. – С.90-97.

8. Джаббарлы Т.Д. Создание библиографии «Азербайджанская книга» // Сов. библиогр. – 1961. - № 1. – С. 20-22.

9. Казимов Р.А. Первая библиография Азербайджанской книги // Бак. рабочий. – 1964. – 23 июля.

10. Мирзоева В.Д. Опыт составления библиографии «Азербайджанская книга» // Сов. библиогр. – 1966. - № 1. – С. 19-23.

11. Халафов А.А. и Казимов Р.А. Богатство мудрости и добра // Бак. рабочий. – 1983. – 8 феврал.

12. Эфендиев В. История Азербайджанской книги // Дружба народов. – 1964. - №3. - С.293.

СОЛМАЗ САДЫГОВА

**БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ИСТОЧНИКИ,
ПОСВЯЩЕННЫЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИМ КНИГАМ**

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о библиографических источниках, посвященных Азербайджанским книгам, которые являются богатым кладом национальной культуры, и считаются нашим самым ценным богатством. Также, показываются библиографические анализы и проблемы в этой области.

SOLMAZ SADIGOVA

**BIBLIOGRAPHIC SOURCES WHICH WERE DEVOTED TO
AZERBAIJANI BOOK**

SUMMARY

In article is talking about bibliographic sources which were devoted to Azerbaijani Book which is the rich treasury of our national culture. There has given the bibliographic analysis of them and has shown the problems on this area.